

СТАНОВИЩЕ

по процедура за придобиване
на образователната и научна степен "доктор" с дисертация
на тема "Православните храмове в Централна Стара планина
през епохата на Възраждането"
с автор *Жана Христова Пенчева-Маркова*,
научен ръководител доц. д-р *Валентин Китанов*

Жана Пенчева-Маркова е докторант на самостоятелна подготовка към Катедра "История" на Югозападния университет "Неофит Рилски". Текстът, който е представила, покрива всички съществени изисквания за дисертационен труд по история. Общият обем на работата е 591 стр. В този обхванен корпус се включват: основно изложение, подробен библиографски списък с 398 заглавия, четири приложения, три карти и 18 таблици. Ключови части на дисертацията са публикувани в тематични сборници и периодични издания с научен характер. От представените допълнителни материали личи, че дисертантката е автор на 11 статии по темата на настоящия труд, десет от които са отпечатани, а една е под печат.

При разработването на дисертацията са използвани многобройни и разнородни по произход и жанр *източници* – обзорни историописни съчинения, краеведски очерци, архивни документи, публикувани документи, архитектурни заснемания, изкуствоведски анализи, теренни материали и др. Особено полезни са личните наблюдения на авторката, която е посетила значима част 297-те православни храма – обект на нейния академичен интерес. В обхвата на тази цифра се включват не само съществуващи към момента черкви и манастири, а и десетки изчезнали – познати на науката само по епиграфски паметници, мемоарни текстове, възрожденски кондики и други извори. Това обстоятелство разширява приложното поле на анализа и уплътнява реконструктивисткия характер на изследването.

Прецизно очертаната географска територия и ясното хронологическо рамкиране придават завършеност и еднозначие на основното изложение, което е конструирано по типичен за позитивистката историопис начин – позовавания на наративни източници, систематиза-

ция на представителни статистически данни, описания на места и обстоятелства. В част от параграфите текстът е допълнително обогатен от анализи на артефакти – фрески, икони, архитектурни образци, художествено изработени църковни вещи и/или книги. Макар и не така осезаемо, приложение в работата намират и методите на историческия паралелизъм, използвани предимно при извеждане общите тенденции във функционирането на плътната мрежа от православни храмове и манастири през епохата на Възраждането.

Обемният текст на основното изложение е структуриран по промислена и добре мотивирана система. Трите глави са разчленени на 19 параграфа, всеки от които е посветен на конкретен въпрос, свързан със строителството, вътрешното декориране или с функционирането на храма. Формално погледнато, огромният масив факти е подреден предимно около смисловите оси на финансирането, имуществото и другите веществени аспекти от създаването и поддържането на православните църкви и манастири във визирания регион. Изброени и описани са стотици единични обстоятелства, свидетелстващи за разнообразните начини за набиране на средства и създаване на необходимата логистика за съзиждането, изписването и подсигуриването битието на храмовете. Успоредно с това са разкрити и тесните връзки между духовенството и миряните, както и продуктивните сътрудничества между еснафските организации, градските и селски общини и другите самоуправленски структури на възрожденското общество, поддържани в хода на грижите около местните храмове и манастирските обители.

На втори план остават част от чисто религиозните практики на клира, свързани с духовното обгрижване на християните. Също по-слабо са отразени и механизмите, по които духовенството управлява имуществото на енориите и обителите – движимо и недвижимо. Почти неосезаемо е прокарана границата на съществената промяна в българското общество от времето след официално прокламиране на църковната независимост от Цариградската патриаршия в началото на 60-те години на XIX век – граница, след която църковните финанси в значима част от селищата, обект на дисертационното проучване, се управляват практически от светски институции – мест-

ните общини. В хода на рязката секуларизация на българското православно битие, осъществена през последното десетилетие на църковнонационалната борба, движението на веществените ресурси на храмовете и манастирите придобива малко по-сложна сюжетика, която не е еднозначно центрирана върху инвестирането на църковни дейности и укрепването материалния статус на църковните единици. Напротив, в много от селищата значима част от приходите на местните храмове са (пре)насочвани за издръжка на училищата, закупуване на книги, създаване на читалища, учителски заплати, стипендии за продължаващо обучение в чужбина и др. При все че примери за този фактически развой в отношенията църква/училище в работата съществуват, по мое мнение става дума за категорична тенденция, на която трябва да се отдаде подобаваща тежест, тъй като именно тази тенденция поражда един от ключовите феномени на Високото Възраждане – съзиждането на устойчива и продуктивна мрежа от начални и класни училища; мрежа, чиято най-плътна и най-жизнеспособна част е положена именно в региона обект на анализ в дисертационния труд.

Извън веществено-финансовите аспекти на храмовото съществуване читателят се среща с многобройни фрагменти от *възрожденското всекидневие* – обичаи и традиции, празници и делници, възторзи и драми, откритими личностни присъствия и ярки жестове на човешко достолепие. Не са пренебрегнати делата на някои от видните духовници, зографи, книжовници, подвизавали се в полето на църковния живот или всред мирските тревоги на християните в селищата, разположени от двете страни на Централния Балкан. Сполучливо са обрисувани и част от тежненията за културна самостоятелност и национална идентичност, присъщи на публичното битие на българите през втората и третата четвърт на XIX век.

Стилът на изложението е академичен и хомогенен. Научният апарат е конструиран професионално и прецизно. Цитиранията са коректни и информативни. Прочитът и интерпретациите на документалния материал и на другите източници е коректен и адекватен на тематиката. Леката претовареност на фактическия пласт създава известни затруднения при формиране на цялостна представа за някои от процесите и оставя известно усещане за фрагментираност на

историческия разказ. Последното впечатление се неутрализира частично от пространното и логично заключение.

Приложените *списъци на храмовете* в проучения регион са полезно пособие за читатели и проучватели, а картите с нанесените върху тях православни обекти придават допълнителна изобразителна плътност на обемния наратив. Списъкът на използваните източници е респектиращ и би могъл да се обособи като отделно библиографско помагало по темата. По мое мнение обаче, в него биха могли да се интегрират още архивни материали от фондовете на държавните архиви във Велико Търново, Габрово, Ловеч, София, както от фондовете на от някои музеи – Трявна, Велико Търново, Севлиево, Габрово, Дряново. Не са усвоени в достатъчна степен документалните ресурси и на Църковно-историческия и архивен институт при Св. Синод на Българската православна църква. При все това може да се приеме, че разпространата нашироко фактическа основа на изложението е положена върху достатъчно на брой разнотипови източници – ръкописни, печатни, художествени.

Авторефератът е оформен според изискванията и дава обективна представа за съдържанието и приносите на работата. Допълнителните материали също съответстват на утвърдените правила. Процедурата е реализирана в по-дълъг период от общоприетото, но са спазени всички основни изисквания на действащото законодателство, включително и на правилниците на ЮЗУ. Взимайки предвид представените факти и обстоятелства, потвърждавам позитивното си становище по настоящия академичен казус и гласувам с ДА по процедурата за придобиване на образователната и научна степен "доктор" от Жана Христова Пенчева-Маркова на основание на представения труд "Православните храмове в Централна Стара планина през епохата на Възраждането".

Проф. д.и.н. Вера Бонева

София

15 ноември 2014